

Ертай ЖҮСІПОВ,

филология ғылымдарының кандидаты:

МӘШҺҮР ЖҮСІП – ТҮРКІЛІК СОПЫЛЫҚ ӘДЕБИЕТТІҢ СОҢҒЫ БИІГІ

– Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы шығармашылығына Шығыс әдебиетінің әсері қандай болды?

– Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы өзінің шығармаларына Шығыс әдебиетінің мол мұрасын пайдалана білді. Ақын Бұхарда, Қоқан, Самарқанд, Ташкентке барған сапарларында сол кездегі мұсылман әлемінің бай қазынасымен терең танысып, содан түйген ойларын қағаз бетіне түсірді. Ол ортағасырлық араб, парсы тілдерін жетік білуі нәтижесінде сол кезде айтылған мәнді ойларды өзінше өрістетіп, қазақ әдебиетінде өзгеге ұқсамайтын өзіндік арна қалыптастырды. Ол әдебиетке деген ислам әсерін кең түсініп, оны өз шығармаларында жан-жақты көрсетіп, Ахмет Ясауиден (XII ғасыр) басталған түркілік діни әдебиетті XIX ғасырдың соңғы ширегі мен XX ғасырдың басында жаңа биікке көтерді. Төңкерістен (1917 жыл) кейін діни әдебиетті құбыжық ету дәстүрге айналғанын ескерсек, діни әдебиеттің, яғни шартты атауға ие болған сопылық әдебиеттің, оның ішінде түркілік сопылық әдебиеттің басы Ахмет Ясауи болса, соңғы биігі – Мәшһүр Жүсіп деп тұжырымдауымызға да негіз толық.

– Ақын шығармалары мен Шығыс мұраларының өзара сабақтастығына мысалдар келтірсеңіз.

– Алланың тек жалғыз екені, оның құдіреті шексіздігі, Алла жолын іздеу мәні туралы Шығыс жұлдыздары – Омар Хайям, Низами, Сағди, көне түркі дарабоздары – Жүсіп Баласағұн, Қожа Ахмет Ясауи, XIX ғасырдағы ерен құбылыс – Абай шабыттана жырласа, Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы бұл дәстүрді жаңа биікке көтерген. Мәселен, Қожа Ахмет Ясауи кітабын ақынның бала кезінде, 5-6 жасында-ақ оқығаны оның әулеттік мұрағатта сақталған «Мәшһүрдің 21 жасында жазғаны» өлеңінен көрінеді:

Ясауи Құл Қожа Ахмет
кітабынан

Көңіліме төгілді нұр хош
(хуош) калами.

Алты жасқа келгенде алдым
сабақ,

Оқығаным – Шар кітап,
панаһим-Хақ.

1907 жылғы кітабында
Думаға депутат жіберу
мәселесін көтергенде де ақын
Алланың ақ жолын еске алады:

Алланың ақ жолымен
жүретұғын,

Ерік Аллада екенін білетұғын.

...Сайлаңдар депутатқа кісі
тауып,

Айдалып, атылудан

қашпаңыздар.

Мәшһүр Жүсіп сонымен
бірге Алланы іздеу идеясын

көтереді. Мәселен, «Әдһәм диуана және Ибраһим» дастанында ел билеген патша Ибраһимге алдымен жапанда кез болған құлан адамша сөйлеп:

Өлімнің келмес
бұрын жолын көзде,
Есіл өмірің өткізбе
бекер түзде.

Пайдасы жоқ аң
қуып шаршағанша,
Жанға пайда
болатын Құдайды
ізде! – десе, түнде
үй төбесінде «түйе
қарап жүрмін»
деген кірекештің
сөзі де осы ойды
өрістетеді:

Мен ақымақ емес,
патша – ақымақ
өзің,

Болған жоқ па
Құдайды іздер кезің?

Дәнемені
көрмейтін көр болыпты,
Түздегі аңның тозаңы басып
көзің.

Шығыс әдебиетінде Аллаға деген махаббат, ғашықтық немесе Аллаға құлшылық сөз болғанда, құштарлықтың биік деңгейінің көрінісі ретінде «жылау» немесе «көз жасы» сөздері де жиі кездеседі. «Жылау», «көз жасы» ұғымын кең мағынада алып, Аллаға немесе ақиқатқа құштарлықтың биік деңгейі

ретінде көрсету Мәшһүр Жүсіпте көп қайталанып берілген. Мәселен, адам өлгенде қабірден қышқырған үн келетінін ескерткен мына бір үзіндіде жылауды күнәдан т.б. қорқумен байланысты еске алғаны анық:

Үйіңмін: толып жатқан жы-
лан, шаян,

Көп айтқыл: «Бісімлла, ғали
алдам!»

Хақтан қорқып, ағызсаң
көзіңнен жас,

М. Ж. Көпейұлының ескерткіші.
Павлодар облысы Баянауыл ауданы

Мәшһүр Жүсіп КӨПЕЙҰЛЫ шығармашылығынан

НАУРЫЗ Ұлыстың ұлы күні (үзінді)

...Он екі айды бір жыл дейді. Бір жыл бір кісінің өмірі есепті. Бір құдайдан басқаның бәрі бірінен-бірі туып, өсіп-өнбек. Туып, өсіп-өнетұғынының бәрі де қартаймақ, өлмек. Көк – байы да, жер – қатыны. Солай болғаны үшін: «Көктен жаудырсын, жерден өндірсін», – дейді. Аспанда бұлтқа бұлт шағылысады, сөйтіп жаңбыр жауады. Жаңбыр көп жаумайтын жылы бұлт қысырап қалды деп күн бұрын айтып отырушылар болады. Жаралған жанды-жансыз бәрі де жұп жаралған. Жұп мәнісі ерлі-байлы деген сөз.

Жыл өзі жазғытұрым жаңа туған жас бала үш айға шейін солай, үш айдан соң жігіт болып жетілгені. Оның өмірі үш ай, онан кейін егде-мосқал, бурыл бас болғаны, мұндай болған уақытын күз күні дейді. Бұл өмірі де үш ай. Онан кейін қыс, зымыстан деп атайды, қар астында қалғандығы – ол өлгені. Он екі бітуімен бір жылдың өмірі бітеді. Жыл басына келген өмір он екі айдан аспақ емес. Он екі ай бітіп, бір жылдың өмірі таусылады. Енді жаңа жыл туады, бұл туатығын былтырғы өткен жыл емес, бүгін туған жаңа күн. Сол жаңа туған жылын, жаңа туған күнін құттықтап қуанып той қылса, сол жылда, сол күнде бұл құттықтаған, қуанғанды қолтығына қысып, құшағына алып сый-құрметпен, қызық дәуренмен өткізуге міндетті, борышты.